

سال انتشار	۱۴۰۵	شماره انتشار	۲۸	صفحات	۱-۱۳
------------	------	--------------	----	-------	------

تاثیر حسد بر سلامت معنوی از سه منظر طب قدیم، روانشناسی و فقهی

آقای دکتر سید جواد خاتمی و خانم دکتر سیده سمیه خاتمی

دانشیار و عضو هیات علمی دانشگاه حکیم سبزواری

استادیار، عضو هیات علمی دانشگاه حکیم سبزواری، سبزواری، ایران

چکیده

حسادت از رذایل اخلاقی است که سلامت معنوی را در معرض خطر قرار میدهد. در فقه اسلامی سلامت جسم و روان انسان‌ها یکی از حقوق اساسی محسوب می‌شود و صفات ناپسندی که موجب آسیب به این حقوق شود، نهی شده است. لذا بررسی علمی و فقهی حسادت و آثار آن بر سلامت جسم و روان می‌تواند راهگشای سیاستگذاری‌های دینی و اجتماعی برای کنترل این رذیله اخلاقی باشد. این مقاله با رویکردی تحلیلی در کتب طب پیشینان و بهره‌گیری از منابع فقهی، حدیثی و روان‌شناسی به دنبال نقشی مؤثر در ارتقای سلامت روان و جسم جامعه بوده است. یافته‌های تحقیق بعد از بررسی ترمیمی روایات دال بر تاثیر حسد بر روان و جسم در طب قدیم و جدید در سه سطح توصیف، تحلیل و تبیین نشان میدهد پیشینان به اشکال مختلفی به این بحث پرداخته‌اند، بعضی به تشریح رابطه حسد و بیماری بدنی می‌پردازند، بعضی به بیان داروهایی برای درمان حسد می‌پردازند و فقیهان نیز در مورد احکام حسد در ابوابی خاص نظیر رعایت عدالت و شفقت ورزی میان فرزندان جهت جلوگیری از حسادت یا برداشته شدن حکم در حدیث رفع بواسطه حسد بحث کرده‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد فقها اگرچه حسد را به خودی خود موجب ضمان یا جرم تلقی نکرده‌اند، اما در صورتی که به بروز رفتارهای مخرب (مثل نشر اکاذیب، افتراء، یا تخریب مالی و حیثیتی) منجر شود، قابل پیگیری در چارچوب ضمانت‌های فقهی و حقوقی خواهد بود و در کتب فقهی راهکارهایی ترمیمی چون برسمیت شناختن حسد به عنوان بیماری، تقویت ایمان و اعتقاد و ترک تدریجی جهت ترک این رذیله ارایه گردیده است.

واژگان کلیدی: سلامت معنوی، حسادت، جسم، روان، ترمیم، فقهی

طبقه‌بندی: JEL فقه – حقوق – جزا و جرم شناسی – حقوق بین الملل – حقوق خصوصی

The effect of envy on spiritual health from the perspective of ancient medicine, psychology and jurisprudence

Abstract

Jealousy is one of the moral vices that endangers spiritual health. In Islamic jurisprudence, physical and mental health of human beings is considered one of the basic rights, and indecent traits that cause damage to these rights are prohibited. Therefore, the scientific and jurisprudential examination of jealousy and its effects on physical and mental health can open the way for religious and social policies to control this moral vice. This article has sought an effective role in improving the mental and physical health of the society with an analytical approach in Pishniyan medical books and using jurisprudence, hadith and psychological sources. The findings of the research, after the remedial examination of the narratives indicating the effect of mental and physical envy in ancient and modern medicine, on three levels of description, analysis and explanation, show that the predecessors have addressed this discussion in various ways, some describe the relationship between envy and physical illness, some describe medicines for the treatment of envy, and the jurists have also discussed the rules of envy in specific chapters such as observing justice and showing compassion among children to prevent envy or the removal of the ruling in the Hadith Rifa due to envy. The results of the research show that although jurists have not considered envy as a guarantee or a crime by itself, if it leads to destructive behavior (such as publishing lies, defamation, or financial and reputational destruction), it can be pursued within the framework of jurisprudence and legal guarantees, and in jurisprudence books, remedial solutions such as recognizing envy as a disease, strengthening faith and belief, and gradually abandoning this vice have been presented.

Keywords: spiritual health, Jealousy, The body, running, Editing, Jurisprudence

متن مقاله

و منظر سوم فقهی است، چرا که در فقه اسلامی سلامت جسم و روان انسان‌ها یکی از حقوق اساسی محسوب می‌شود و رذایل اخلاقی که موجب آسیب به این حقوق شود، نیز نهی شده است. در عرصه حقوق اسلامی نیز، حفظ کرامت و سلامت فردی یکی از اهداف مهم شریعت است و حسادت که زمینه‌ساز اختلافات خانوادگی، نزاع‌های اجتماعی و حتی آسیب‌های جسمی و روانی است، از منظر حقوقی نیز امری ممنوع و قابل تعقیب محسوب می‌گردد. لذا بررسی علمی و فقهی حسادت و آثار آن بر سلامت جسم و روان می‌تواند راهگشای سیاستگذاری‌های دینی و اجتماعی برای کنترل این رذیله اخلاقی باشد. این رویکرد در بسیاری از اذهان مردم یک نگاه جدید را به حسادت ایجاد نموده است که خود می‌تواند دری را در جهت بیداری انسان بگشاید به طوری که برای بسیاری این سوال پدید می‌آید که حسد چه ارتباطی با سلامت جسمی انسان دارد؟ و این حرام الهی چه فرقی با سایر حرامها دارد که اینگونه سلامت جسمی و معنوی انسان را می‌تواند از بین ببرد؟ علاوه بر اینکه آیا این تاثیر در منابع طبی و یا روانشناسی کنونی نیز بیان شده است؟ بنابراین مساله اصلی این پژوهش پاسخ به این سوال اصلی است که آیا حسادت بر سلامت معنوی انسان تاثیر می‌گذارد یا نه؟ که در این راستا لازم است به این سوال نیز پاسخ داده شود که اولاً؛ مفهوم سلامت معنوی چیست؟ و در وهله بعد باید گفت، بسترهای شکل‌گیری این تاثیر بر سلامت معنوی از سه منظر طب قدیم، روانشناسی و فقهی چه می‌تواند باشد؟ عوامل شکل‌دهنده و تسهیل‌گر این تاثیر گذاری چه مواردی می‌تواند باشد؟

مقدمتاً باید گفت هر چند از طرح موضوع سلامت معنوی بیش از چند دهه می‌گذرد ولی همچنان ابعاد این رکن با اهمیت در ارتباط آن با موضوعات مختلف ناشناخته باقی مانده است، به همین دلیل هرکس با توجه به پارادایم حاکم و مبتنی بر جهان بینی خود سعی کرده است تعریفی ارائه دهد و مولفه‌های آن را بیان کند ولی تاکنون اتفاق نظری پدید نیامده است، علت اصلی مشکل بودن تعریف، بازگشت می‌کند به دو عامل اصلی. عامل اول عبارت است از جهان بینی، نگرش و پارادایم

حسادت از جمله رذایل اخلاقی و صفات ناپسندی است که از دیرباز مورد نکوهش دین و عقل قرار گرفته است. این ویژگی ناپسند، ریشه در ضعف‌های درونی و ناآرامی‌های روانی انسان دارد و پیامدهای مخربی را بر سلامت فرد و جامعه برجای می‌گذارد. اسلام به عنوان کامل‌ترین دین الهی، با ارائه آموزه‌های جامع، همواره از حسادت بر حذر داشته و آن را یکی از رذایل خطرناک برشمرده است. جالب است بدانیم حسادت از سه منظر می‌تواند در زمینه تاثیر بر سلامت معنوی مورد بررسی قرار گیرد. از منظر قرائین موجود در کتب طبی پیشینیان، چرا که علم طب یکی از مشهورترین و شناخته شده‌ترین جنبه‌های تمدن اسلامی، و یکی از شاخه‌های دانش است که مسلمانان در آن درخشندگی فراوان پیدا کرده‌اند. دلیل اهمیت علم طب، گذشته از ارزش ذاتی به دلیل ارتباط نزدیکی بود که با سایر علوم و بویژه فلسفه داشته است. (نصر، ۱۳۵۱، ص ۱۹۷) بنابراین از لابه‌لای کتب طبی که از پیشینیان به جا مانده، این نکته قابل برداشت است، که آنان حسد را به این جهت در مباحث پزشکی مطرح کرده‌اند، که آن را یک بیماری که به جسم هم سرایت می‌کند دانسته‌اند، دقیقاً همان که از مضمون آیات فهمیده می‌شود و نیز همان که روایات هم به صراحت به آن اشاره می‌کنند و البته به همین دلیل هم در کتاب دایره المعارف بزرگ طب اسلامی بخشی به نام حسد گنجانده شده است. (دائرة المعارف بزرگ طب اسلامی، ج ۷، ص ۴۱۸)

منظر دوم روان‌شناسی، مطالعات متعدد علمی نشان داده‌اند که افراد حسود بیشتر در معرض افسردگی، استرس مزمن و بیماری‌های روان‌تنی مانند فشار خون بالا و مشکلات قلبی قرار دارند. حسادت باعث برانگیختن احساسات منفی، اضطراب و کینه‌توزی می‌شود و در طولانی‌مدت سلامت روانی فرد را به شدت تهدید می‌کند (Kiecolt-Glaser, McGuire, Robles, & Glaser, ۲۰۰۲ - Smith, Parrott, Diener, Hoyle & Kim, ۱۹۹۹)

۱۳۹۷، که نشان داد افراد دارای ناپایداری هیجانی، بیشتر مستعد تجربه حسادت و عوارض جسمی ناشی از آن هستند. همچنین پژوهشی در دانشگاه شیراز با عنوان «رابطه‌ی حسادت و اضطراب اجتماعی در نوجوانان» (کریمی ۱۴۰۰) به همبستگی معنادار میان شدت حسادت و کاهش سلامت روان اشاره کرده است.

بررسی آثار فوق، فقط از جهت مرتبط بودن با این پژوهش نشان می‌دهد که در عین اینکه هر کدام تلاش نموده‌اند از زاویه‌ای خاص به این موضوع بپردازند، اما در عین حال اهداف آنها و دستاوردهایشان در راستای پرسش‌ها و مقاصد این پژوهش نیست، چرا که این مقالات که بعضاً موردی و محدود به موضوع خاصی نوشته شده، به تبیین راهکارها و عوامل موثر بر توسعه مفهوم تأثیر حسد بر سلامت معنوی نپرداخته‌اند، بنابراین با توجه به فقدان مطالعه‌ی جامع که ابعاد جسمی، روانی و فقهی این موضوع را توأمان بررسی کند، تحقیق حاضر با رویکرد میان‌رشته‌ای، به بررسی اثرات حسد بر سلامت روان و جسم در چارچوب طب قدیم و فقه اسلامی و روان‌شناسی معاصر می‌پردازد. می‌پردازد در واقع نوآوری پژوهش حاضر علاوه بر پرداختن به مقوله حسد از سه منظر، بر همین ساختار کلی استنباط شده، روش استخراج آن و هدف مترتب بر آن استوار است.

۲- روش پژوهش:

الف. پارادایم و رویکرد: این پژوهش از منظر هدف، کاربردی است زیرا نتایج آن مستقیماً قابل بهره‌برداری در فرآیند مشاوره و اعمال احکام فقهی می‌باشد. از حیث ماهیت داده‌ها، کیفی و از نظر رویکرد، توصیفی-تحلیلی و تطبیقی است. پارادایم فلسفی حاکم بر پژوهش، تفسیرگرایی است، زیرا هدف اصلی، فهم و تفسیر محتوای متون حدیثی و طبیبی و نه آزمون فرضیات آماری می‌باشد.

ب. جامعه و نمونه آماری (قلمرو پژوهش): جامعه مطالعاتی شامل مجموعه احادیث مرتبط با حسد و متون طبیبی قدیم و تحقیقات علمی جدید مرتبط با حسد است. نمونه‌گیری به شیوه هدفمند و بر اساس ارتباط مستقیم با موضوع انجام شده و شامل این منابع اصلی است:

ج. ابزار گردآوری داده‌ها: ابزار اصلی، فیش‌برداری اسنادی و مطالعه

حاکمی که معمولاً در پس هر نگاه و قضاوتی وجود دارد. عامل دیگری که در مرحله دوم نقش آفرینی می‌کند و به نوعی وابسته به همان عامل اول می‌باشد عبارتست از عدم توافق در مفهوم واژگانی چون، سلامت، معنویت، دین، روح، روان، بیماری و دیگر عناصر مرتبط. مرتبط. سلامت معنوی در اصطلاح پزشکی با رویکرد مادی گرا، فرایندی است که با بهره‌گیری از آن میتوان به درمان بیماران جسمی کمک کرد. ولی در اصطلاح غیرپزشکی یا پزشکی معنی گرا، سلامت معنوی فرایندی است که علاوه بر بهره‌گیری در درمان جسمی بیماران، می‌تواند در درمان روحی و روانی بیماران نیز مفید باشد و از آن بالاتر میتواند شرایطی را در جامعه پدید آورد که سلامت اجتماعی را نیز افزایش دهد و در نهایت به کمال و تعالی همه جانبه انسان و انسانیت کمک کند. (ابوالقاسمی، مقاله، «مفهوم شناسی سلامت معنوی و گستره آن در نگرش دینی» فصلنامه اخلاق پزشکی، ۱۳۹۱)

۲- پیشینه تحقیق:

از مهمترین آثاری که در رابطه با این موضوع مطرح گردیده است، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

از منظر فقهی، مقاله «بررسی حسادت از نظر فقه و جرم شناسی» فرخ هدایی، مجله دادرسی ۱۳۸۵ شماره ۵۹

در این مقاله آمده است: «نقش عوامل از نظر تأثیر بخشی و اهمیت، بستگی به افراد دارد؛ که عوامل پنج‌گانه در بروز جرم عبارتند از: سوابق مجرم، خصوصیات روحی، خصوصیات اخلاقی، کیفیت ارتکاب جرم، جرم مورد ارتکاب حسودان در قسمت خصوصیات اخلاقی جای می‌گیرند؛ به عبارتی سومین عامل شناخت حالت خطرناک در مجرم خصوصیات اخلاقی (از جمله حسادت) او است؛ و این تشخیص تنها از طریق علم روان-پزشکی کیفری میسر است.»

مقاله «نقش ویژگی‌های شخصیتی در بروز حسادت» شادمانی خواه،

پیشین و آنچه عرف امروز موید آن است، که موجب ایجاد بیماریهای روان تنی گردیده است. این ذهنیت در اذهان عمومی تقویت می شود که حسد علاوه بر آثار روحی که برای یک فرد به دنبال دارد منجر به ضررهای بدنی نیز برای یک فرد می گردد. حسادت به معنای «آرزو کردن زوال نعمتی از دیگری» آمده است. در اصطلاح اخلاق اسلامی، حسادت حالتی روانی است که فرد در برابر نعمت‌ها، موفقیت‌ها یا امتیازات دیگران دچار تنگ‌نظری، کینه و اضطراب می شود و خواهان سلب آن از فرد مقابل است، ولو اینکه خود از آن بی بهره بماند. فقهای شیعه حسادت را از بزرگ‌ترین مهلکات نفسانی دانسته‌اند که زمینه‌ساز بسیاری از گناهان کبیره از جمله غیبت، تهمت، دشمنی، ظلم، و حتی قتل می گردد. شهید ثانی در کتاب منیه‌المريد از حسادت به عنوان «ریشه‌ای از ریشه‌های شرور اخلاقی» یاد می کند که باید با مجاهدت نفس از بین برود.

۴-۲- حسادت مسئله‌ای چندبُعدی

در آثار اندیشمندان مسلمان، حسد به عنوان یکی از پیچیده‌ترین حالات روانی و اخلاقی انسان بررسی شده است. هر یک از این متفکران از زاویه‌ای خاص، به تحلیل ریشه‌ها و جلوه‌های آن پرداخته‌اند. فیض کاشانی، حکیم و مفسر نامدار شیعه، در تمایز میان حسد و غبطه (یا منافسه) تأکید دارد. او حسد را حالتی می‌داند که در آن فرد نسبت به نعمت‌های دیگران احساس ناخوشایند دارد و خواستار زوال آن‌هاست، در حالی که اگر کسی بدون اینکه زوال نعمت دیگری را بخواهد، تنها آرزو کند همان نعمت را داشته باشد، این حالت «غبطه» نام دارد و نه تنها مذموم نیست بلکه می‌تواند محرک رشد نیز باشد. (کاشانی، ۱۳۸۷، ۱، ۱۷۱) امام خمینی (ره) نیز با نگاهی عرفانی و اخلاقی، حسد را حالتی نفسانی می‌داند که از جنبه‌های حیوانی و تاریک انسان نشأت می‌گیرد. از نظر او، حسود کسی است که تمایل دارد کمال یا نعمتی از دیگری سلب شود، حتی اگر خودش از آن بهره‌ای نبرد. این دیدگاه، حسد را نوعی انحراف در نگرش به کمالات الهی و حکمت توزیع نعمت‌ها در عالم هستی می‌داند. (خمینی، ۱۳۷۳، ۱، ۱۰۵)

کتابخانه‌ای است. داده‌ها از طریق بررسی متون و گزارش‌های تحلیلی معتبر گردآوری شده است.

د. روش تجزیه و تحلیل: تحلیل داده‌ها در سه مرحله انجام می‌شود. مرحله نخست، تحلیل توصیفی: گزارش دقیق و منظم محتوای متون و احادیث مرحله دوم، تحلیلی: ارزیابی محتوای متون از حیث انسجام، کفایت و انطباق با استانداردهای علمی مرحله سوم، تحلیل تطبیقی: شناسایی نظام‌مند وجوه اشتراک و افتراق نقاط قوت و ضعف و فرصت‌های اقتباس.

۴-متن اصلی

۴-۱- مفهوم‌شناسی حسادت در لغت:

"حسد" در لغت به معنی بدخواهی و خواستن زوال نعمت و سعادت دیگری است. (قرشی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۱۳۱). (و در اصطلاح نیز به معنی آرزو کردن زوال و نیستی نعمت کسی که استحقاق آن نعمت را دارد. می‌باشد. (راغب، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۴۸۷-حسینی زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۴؛ ص ۴۲۰-مصطفوی، ۱۳۷۴، ج ۲؛ ص ۲۱۳-) شخص حسود در واقع با خداوند متعال به خاطر اعطا و تدبیرش در نزاع است و راضی به کار خدا نیست. (مصطفوی، ۱۳۷۴، ص ۲۱۳) به همین دلیل است که قرآن حسادت را از شرها و امور زشت و ناپه‌نجاری می‌شمارد که از نظری، خاص و ویژه است و از بدی‌ها و زشتی‌های دیگر به جهاتی مهم تر و قابل درنگ تر است. شاید یکی از علل ویژه بودن این شر و زشتی، ویژگی مخفی بودن آن است که امکان تحلیل و داوری و بازپرسی را از مریبان و جوامع می‌گیرد. برخی از مفسران واژه حسد را در اصل به معنی چیزی را بر چیزی ساییدن، چندان که خراشیده شود، دانسته‌اند. (ثعلبی، ۲۰۰۲، ذیل بقره: ۱۰۹- ابوالفتح رازی، ۱۴۱۱، ذیل بقره: ۱۰۹)

برخی از فرهنگ نویسان، اصل این واژه را از حَسَدَل به معنای کینه دانسته‌اند؛ همان گونه که کینه پوست تن آدمی را زخم می‌کند و خونش را می‌مکد، حسد نیز با جان و روان حاسد چنین می‌کند. (ابن منظور، بی تا، ذیل واژه «حسد»- زبیدی، ۱۴۱۴، ذیل واژه «حسد») با توجه به سخنان

فراوانی در مورد آثار فردی و اجتماعی حسادت آمده است. امام علی(ع) می‌فرماید: «الْحَسَدُ لَا يَسُودُ» آدم حسود هرگز به سیادت و بزرگی نمی‌رسد. (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۲) و نیز در حدیثی دیگر آمده است: «أَفَقُّ الدِّينِ الْحَسَدُ وَالْعُجْبُ وَالْفَخْرُ» (آفت دین، حسادت، خودپسندی و فخر فروشی است. (کلینی، ۱۳۴۸، ۲/ ۳۱۰)

این احادیث، علاوه بر بیان آثار اخلاقی، به ارتباط میان حسادت و فروپاشی ساختار دینی و روحی انسان نیز اشاره دارند. بررسی فقه الحدیثی روایات مرتبط با حسد می‌تواند در زمینه تاثیر گذاری حسد بر از بین بردن روان و به خطر افتادن سلامت جسمی کمک زیادی داشته باشد. البته لازم است بدانیم، فقه الحدیث، دانشی است که به بررسی متن حدیث می‌پردازد. در این دانش برای نزدیکی فهم مخاطب به معنا و منظور اصلی گوینده سخن، از شیوه‌های منطقی فهم و نقد حدیث و همچنین قواعد گوناگون (ادبی، اصولی و کلامی و دیگر قوانین عقلی و عقلایی استفاده می‌شود. (نصیری، ۱۳۸۲ش، ص ۲۵۱-۲۳۸)

۴-۳-۱- بررسی فقه الحدیثی روایات دال بر تاثیر حسد بر جسم

در ادامه به تاثیرات جسمی حسادت می‌پردازیم:

الف- توصیف روایت اول؛ این حدیث گران قدر با نگاهی طبی-روانی و اخلاقی، تأثیرات مخرب حسادت را نه تنها بر روح، بلکه بر جسم انسان نیز یادآور می‌شود: «الْحَسَدُ لَا يَجْلِبُ إِلَّا مَضْرَّةً وَ غِيظًا، يُوهِنُ قَلْبَكَ وَ يُمْرِضُ جِسْمَكَ، وَ شَرُّ مَا اسْتَشْعَرَ قَلْبُ الْمَرْءِ الْحَسَدُ» حسادت جز زیان و خشم حاصلی ندارد؛ دل را ضعیف می‌سازد، تن را بیمار می‌کند، و از بدترین دردهای درونی دل انسان است. (نوری، ۱۴۰۸، ۱۲، ۱۷)

ب- تحلیل روایت؛ این روایت، از محدود احادیثی است که پیوند مستقیم میان حالات درونی (حسد) و پیامدهای جسمی و روانی را به صراحت مطرح می‌کند. ایشان در اینجا می‌فرمایند که حسادت، اول از همه قلب انسان را سست و ناتوان می‌کند. منظور از قلب در اینجا نه فقط عضو جسمانی، بلکه مرکز ادراک، اراده و عاطفه انسان است.

ملا احمد نراقی، نویسنده‌ی کتاب «معراج السعاده»، حسادت را اغلب پدیده‌ای «درون صنفی» می‌داند. به عبارت دیگر، او معتقد است که انسان‌ها بیشتر به هم‌صنفان خود حسادت می‌ورزند؛ مثلاً عالم به عالم، یا تاجر به تاجر. دلیل این امر را رقابت در اهداف مشترک عنوان می‌کند. ایشان همچنین ریشه‌ی حسد را در ناآگاهی انسان از وفور نعمت در نظام خلقت می‌داند؛ از نگاه او، حسد نوعی اعتراض ناآگاهانه به حکمت و عدالت الهی است. (نراقی، ۱۳۷۷؛ ۱، ۴۴۷) ابن عربی، عارف و فیلسوف اسلامی، نگاهی وجودشناختی‌تر به حسد دارد. او معتقد است که حسد خصلتی ذاتی در نهاد انسان است و به‌طور کامل از بین نمی‌رود؛ بلکه باید آن را با تهذیب نفس و سلوک عرفانی، کنترل و مهار کرد. این نگاه، بر پیچیدگی و درهم‌تنیدگی ساختار روانی انسان در تعامل با فضائل و رذائل اخلاقی تأکید دارد. (ابن عربی، ۱۲۴۰، ۴، ۲۱۳) امام محمد غزالی با تفسیری روان‌شناختی، منشأ حسد را در قلب می‌بیند. او حسد را در دو سطح بررسی می‌کند: سطح درونی که در دل باقی می‌ماند و تنها گناهی است میان انسان و خدا؛ و سطح بیرونی، یعنی زمانی که حسد در رفتار یا زبان بروز می‌یابد که در این حالت، فرد به دیگران ظلم کرده و موظف به جبران و طلب حلالیت خواهد بود. (غزالی، ۱۴۱۷، ۳/ ۲۰۶-۲۰۴)

همان‌طور که مشاهده می‌شود، حسد از منظر اندیشمندان مسلمان، یک موضوع صرفاً اخلاقی یا روان‌شناختی نیست، بلکه مسئله‌ای چندبُعدی است که با معرفت‌شناسی، عرفان، عدالت الهی و اخلاق اجتماعی و حتی طب درآمیخته است.

۴-۳- بررسی فقه الحدیثی حسد

در قرآن کریم، آیاتی به صراحت به نکوهش حسادت اشاره دارند. از جمله خدای متعال می‌فرماید، «أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» آیا مردم بر نعمتی که خداوند از فضل خویش به آنان عطا کرده است، حسد می‌ورزند؟ (نساء-۵۴) همچنین در سوره فلق، آخرین آیه صراحتاً انسان را به پناه بردن از شر حسود دعوت می‌کند: «وَ مِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ» (فلق/۵) (بگو پناه می‌برم به پروردگارم) از زیان حسود، زمانی که حسد می‌ورزد. در روایات اهل بیت (علیهم‌السلام)، هشدارهای

۴-۳-۲- تبیین روایات با توجه به طب قدیم:

علم طب یکی از مشهورترین و شناخته شده ترین جنبه های تمدن اسلامی، و یکی از شاخه های دانش است که مسلمانان در آن درخشندگی فراوان پیدا کرده اند. و از لابه لای کتب طبی که از پیشینیان به جا مانده، این نکته قابل برداشت است، که آنان حسد را به این جهت در مباحث پزشکی مطرح کرده اند، که آن را یک بیماری که به جسم هم سرایت می کند دانسته اند، دقیقاً همان که از مضمون آیات فهمیده می شود و نیز همان که روایات هم به صراحت به آن اشاره می کنند و البته به همین دلیل هم در کتاب دایره المعارف بزرگ طب اسلامی بخشی به نام حسد گنجانده شده است. (دائرة المعارف بزرگ طب اسلامی، ج ۷، ص ۴۱۸) پیشینیان به اشکال مختلفی به این بحث پرداخته اند، که بیان می گردد: الف- بعضی به تشریح رابطه حسد و بیماری بدنی پرداخته اند. نظیر سهل بن طبری صاحب کتاب فردوس الحکمه که در ۲۶۰ هجری می زیسته و در این رابطه گوشزد می کند که «با ورود حسد، حرص نیز پدید می آید، پس با آن محتاج به تلاش بیشتر در جمع مال و اموال می گردد پس با شدت گرفتن جمع مال بر بعضی و نبود آن بر بعض دیگر خستگی و غم و اندوه و جنگ و خدعه و دروغ ایجاد می شود که با آن بیماریها داخل می شود و جوامع انسانها از احیاء علوم و عبادات و تضرع و سلامتی روی گردان خواهند شد.» (سهل بن طبری، ص ۳۸۵) و یا میگوید: «حسد راس هر مرضی است که در هر بدنی تفرق و پراکندگی می یابد» (سهل بن طبری، ص ۳۹۸) شبیه به این مضمون را می توان در بین سایر کتب طبی نیز مشاهده نمود. (رازی، ۱۴۲۲؛ ج ۷؛ ص ۴۷۹- ثابت بن قره، ۱۴۱۹، ص ۱۵- ابوزید، ۱۴۲۶؛ ص ۳۷- مجوسی، ۱۳۷۸؛ ج ۳؛ ص ۲۶) ب- بعضی بر آن آثاری بدنی را مطرح می نمایند: مانند - اختلالات دستگاه گوارش، مثل معده مزمن و روده بزرگ و اسهال، بروز فشار خون بالا - اختلال عملکرد عصب و دست لرزان. ظهور پدیده اضطراب - قرار گرفتن در معرض بیماری های مختلف آلی - بروز اختلالات سیستم تنفسی و تنگی برونشیت - فقدان اشتها - تعریق زیادی - افزایش ضربان قلب - بروز افسردگی را نام می برند. (علی، ۱۴۲۴، ص: ۱۵۲)

ج- بعضی بر این باورند که بیماریهای یاد شده از روی آثار ظاهری انسان قایل به تشخیص می باشند، که به همین دلیل بابی به عنوان «دلایل الالوان» را در کتب آنها می توان دید، مثلاً در این باره در کتاب شش رساله کهن پزشکی آورده شده است: «زرد، که نه از بیماری بود، دلیل کند بر حسد و بداندیشی و بددلی.» (جمعی از نویسندگان، شش رساله کهن پزشکی، ۱۳۹۰؛ ص ۳۸) و یا در جایی دیگر آمده است: «و اگر در چشم نقطه ها بود گرداگرد سیاهی دلیل باشد بر شریری و بد دلی و بد اندیشی. و اگر نقطه های در چشم سبز بود بد دلی زیادتر باشد.» (ابن سینا، ۱۴۰۵؛ ج ۳؛ ص ۲۱- کتب طبی انتزاعی بی تا، ج ۵؛ ص ۲۷۵)

د- در بعضی موارد نیز به بیان داروهایی برای درمان حسد می پردازد و برای آن بابی را با عنوان «أغذیه لعلاج الحسد» را گشوده اند. که در بخشی از آن آمده است: «اولین درمان و بهترین آن برای شروع مراحل تصفیه این است که از ۳ هفته تا یک ماه، آب زمزم را که بر آن ۷ بار فاتحه الکتاب و سوره بقره و ۳ بار سوره توحید و ۷ بار آیه الکرسی را خوانده همراه با خشوع تام و توکل به خدا هر روز بخورد. دوم اینکه همه ما می دانیم که چشم آسیب دیده است، احساس ناخوشی می فرستد در سراسر بدن او، یک نوع از نارضایتی را ایجاد می کند و کسانی که در اطراف او هستند، باید صبر داشته باشد، حتی فراتر از این مرحله او را از مواد غذایی که به او کمک خواهد کرد به خواست خدا، برای غلبه بر این مصیبت، که در طب گیاهی ساخته شده است، برای درمان این بیماری استفاده کنند. (همان) به این ترتیب متوجه می شویم که آنها از روش های درمانی که مربوط به بیماریهای بدنی می باشد و نیز از علایمی که مربوط به بیماریهای بدنی باشد برای درمان و تشخیص این بیماریها استفاده می کرده اند. از منظر علوم پزشکی نیز وقتی انسان دائماً خودش را با دیگران مقایسه می کند و از موفقیت آنها می رنجد، آرام آرام ظرفیت روانی اش فرسوده می شود؛ انرژی ذهنی اش صرف تجزیه و تحلیل و قضاوت زندگی دیگران می گردد و در نتیجه قلبش از نشاط، آرامش و اعتماد تهی می شود. سپس امام به تأثیر جسمانی حسادت اشاره می کنند و می فرمایند که این آتش درونی، بدن را نیز بیمار می سازد. امروزه علم پزشکی نیز ثابت کرده است که

(۲۰۲۳) the open psychology journal).

د- ارتباط با سبک دل‌بستگی نایمن: «مطالعات نشان داده‌اند که افراد با سبک دل‌بستگی نایمن بیشتر در معرض تجربه حسادت شدید هستند. این افراد ممکن است در مدیریت احساسات خود دچار مشکل شوند و واکنش‌های افراطی نشان دهند.» *Frontiers in Psychology*. (۲۰۲۳)

و- ریشه در تجربیات کودکی: «برخی پژوهش‌ها بیان می‌کنند که حسادت می‌تواند ریشه در تجربیات کودکی، مانند تبعیض در خانواده یا فقدان امنیت عاطفی، داشته باشد. این عوامل می‌توانند زمینه‌ساز بروز حسادت در بزرگسالی شوند.» (۲۰۱۶) Research Gate.

با توجه به تأثیرات منفی حسادت بر سلامت روانی، شناسایی و مدیریت این احساس اهمیت ویژه‌ای دارد. استفاده از روش‌های درمانی مانند مشاوره روان‌شناسی، تقویت عزت‌نفس و آموزش مهارت‌های ارتباطی می‌تواند در کاهش تأثیرات منفی حسادت مؤثر باشد. «مطالعه‌ای گسترده بر روی ۶۸۰ دانشجوی چینی نشان داد که حسادت با کاهش حمایت اجتماعی همراه است، و ضریب تاب‌آوری روانی را پایین می‌آورد و مستقیم و غیرمستقیم (از طریق ضعف تاب‌آوری و حمایت اجتماعی) منجر به افزایش علائم افسردگی می‌شود» (Buunk و Massar (۲۰۲۳)

۴-۴- جایگاه حسد در فقه

در حوزه فقه، فقیهان امامیه اگرچه حسد را به خودی خود موجب ضمان یا جرم تلقی نکرده‌اند، اما در صورتی که به بروز رفتارهای مخرب (مثل نشر اکاذیب، افتراء، یا تخریب مالی و حیثیتی) منجر شود، قابل پیگیری در چارچوب ضمانت‌های فقهی و حقوقی خواهد بود. در واقع حسد یکی از رذایل اخلاقی است که در فقه و اخلاق اسلامی مورد توجه قرار گرفته است. فقیهان در مورد آثار و پیامدهای حسد و راهکارهای مقابله با آن بحث کرده‌اند. فقیهان به روش‌های گوناگون در مبحث حسد ورود کرده‌اند.

الف- راهکارهایی مانند تفکر در مورد آثار منفی حسد، یادآوری نعمت‌های

استرس، نگرانی و حسرت‌های مزمن می‌توانند بر عملکرد سیستم ایمنی، دستگاه گوارش، قلب، خواب و حتی پوست انسان تأثیر منفی بگذارند. و حتی حسادت می‌تواند «باعث افزایش سطح کورتیزول و اضطراب شود که این امر به اختلالات خواب و مشکلات قلبی منجر می‌شود.» (Navaneetham, P., & Kanth, B (۲۰۲۲)

۴-۳- تبیین روایات با توجه به طب جدید

تبیین این موضوع از منظر روان‌شناسی، این گونه است که مطالعات در چارچوب تکاملی نشان داده‌اند که «حسادت می‌تواند با افزایش تنش‌های روانی، ترشح بیش‌ازحد هورمون کورتیزول، اختلال در خواب و ضعف سیستم ایمنی بدن همراه باشد.» (Massar, ۲۰۲۳) Buunk پژوهش‌های دیگری نیز «حسادت مداوم را عاملی برای بروز افسردگی، اضطراب مزمن و حتی رفتارهای پرخطرانه دانسته‌اند.» (Lazarus, ۱۹۹۱؛ Parrott, ۱۹۹۱). حسادت، به‌عنوان یک هیجان پیچیده و چندوجهی، تأثیرات قابل‌توجهی بر سلامت روانی افراد دارد. مطالعات روان‌شناسی نشان می‌دهند که این احساس می‌تواند منجر به اضطراب، افسردگی، کاهش عزت‌نفس و اختلال در روابط بین‌فردی شود. در ادامه، به بررسی این تأثیرات با استناد به منابع معتبر علمی می‌پردازیم:

الف- افزایش اضطراب و افسردگی: «حسادت مزمن می‌تواند به افزایش سطح اضطراب و بروز علائم افسردگی منجر شود. مطالعات نشان داده‌اند که افرادی که حسادت شدیدی را تجربه می‌کنند، بیشتر در معرض اختلالات روانی مانند افسردگی و اضطراب قرار دارند.» (NeuroLaunch. ۲۰۲۴)

ب- کاهش عزت‌نفس و احساس بی‌ارزشی: «حسادت می‌تواند باعث کاهش اعتماد به نفس و احساس بی‌ارزشی در فرد شود. این احساسات منفی ممکن است به خودسرزنی و کاهش رضایت از زندگی منجر شوند.» (Health-root.com ۲۰۲۴)

ج- اختلال در روابط بین‌فردی: «حسادت می‌تواند به بی‌اعتمادی، سوءظن و در نهایت، فروپاشی روابط منجر شود. در روابط عاشقانه، حسادت می‌تواند باعث بروز رفتارهای کنترل‌گرایانه و کاهش صمیمیت شود.»

کس که بیمار و یا در سفر است روزهای دیگری را به جای آن، روز به بگیرد! خداوند، راحتی شما را می خواهد، نه زحمت شما را.

در بررسی و مقایسه این دو دسته آیات مربوط به بیمار در قرآن متوجه می شویم، نگاه پروردگار به بیماران جسمی توأم با رحمت و مغفرت ولی نگاه پروردگار به بیماران روحی نگاهی توبیخ آمیز و همراه با غضب است. مطرح شدن علت در بیماری های مربوط به قلب و روح حکایت از توجه خاص به درمان این بیماری ها را می طلبد چرا که ذکر علت یعنی با از بین بردن آن بیماری درمان خواهد شد. عامه مردم نسبت به بیماری های جسمی بسیار نگران و مضطرب هستند و در تلاش و تکاپو برای درمان آن می باشند چرا که بلکه چون بشردرد و ضرر آن را حس می کند به سرعت به دنبال معالجه آن می رود ولی مرضهای درونی را یا متوجه نمی شود و یا برایش خیلی مهم جلوه نمی کند از این رو در قرآن و روایات به اهمیت آن که گاهی بسیار بیشتر از خطرات مرضهای جسمی است اشاره شده است، بنابراین آنچه را انسان نمی فهمد یا به آن توجه ندارد، حسدی است که در قلب او ایجاد شده که امام علی (علیه السلام) می فرماید: «بدترین مرض هاست» (آمدی، ۱۳۷۷، ش ۶۸۱۵) وقتی از ترقی و پیشرفت کسی نگران می-شوید این یک بیماری است که باید فوراً آن را درمان کنید چرا که یک نوع بیماری خطرناک است.

بنابراین حکم شرعی در این مرحله، حکم «حرام» است. چرا که از نظر اعتقادی، حسد نوعی اعتراض به تقدیر الهی است (چرا این نعمت به او داده شده و به من نه؟). بنابراین، فرد حاسد در واقع با این کار، نظم عدل الهی را زیر سوال می برد. در این مرحله، چون عمل در قلب است، فقه نمی تواند برای آن «مجازات بدنی» یا «کیفر قانونی» تعیین کند، اما در باب «ثواب و عقاب الهی»، آن را گناهی سنگین می داند.

ب- سطح فقهی (حسد به عنوان منشأ جرم و مسئولیت مدنی/جنایی)
فقه با «احساسات» کار نمی کند، بلکه با «اعمال» کار می کند. حسد زمانی وارد فقه می شود که حاسد برای رسیدن به هدفش (از بین بردن نعمت

الهی، و تقویت ایمان و توکل بر خداوند را برای مقابله با حسد پیشنهاد می کنند. (زین الدین، الشهید الثاني، ۱۴۰۹، ج ۱ ص ۳۱۶- مدرسی، ۱۳۸۰، ۸۵/۱)

ب-بابی بر ابواب فقهی باز نموده اند نظیر، حسادت زن و حقوق شوهر بر او (السند، ۱۳۹۴، ۱۶۶/۲) و یا رعایت عدالت و شفقت ورزی میان فرزندان جهت ایجاد جلوگیری از حسادت (أحكام الأطفال، جمع من المحققين، ج ۳، ص ۵۲۸). یا برداشته شدن حکم در حدیث رفع بواسطه حسد که آنچه از حسد در دل می گذرد و به زبان یا عمل ظاهر نمی شود، مورد مؤاخذه قرار نمی گیرد (یزدی، محقق داماد، ۱۴۰۶، ۱۳۴/۴)

۴-۴-۱- تحلیل ورود فقه به مقوله حسد
برای بحث در این رابطه، ابتدا باید یک تفکیک علمی و دقیق بین دو حوزه «اخلاق» و «فقه» انجام دهیم، زیرا جایگاه حسد در هر کدام متفاوت است. همانگونه که بیان گردید حسد در ذات خود یک موضوع «اخلاقی» و مربوط به «تزکیه نفس» است، اما زمانی وارد قلمرو «فقه» می شود که از حالت یک احساس درونی خارج شده و به یک «عمل یا رفتار» تبدیل شود. در اینجا این جایگاه را در سه سطح می-توانیم باز کنیم:

الف- سطح اخلاقی و اعتقادی (حسد به عنوان گناه قلبی)
در این سطح، بحث بر سر «حالت قلب» است. فقه و اخلاق اسلامی بر این قاعده استوارند که حسد (یعنی آرزوی زوال نعمت از دیگران) یک «مرض قلبی» و یک «گناه بزرگ» (کبیره) است. ریشه یکی از عامترین کلمات به مفهوم بیماری یعنی (مرض) و مشتقات آن، به دو دسته از آیات (۲۳ آیه) می-رسد. آیاتی که با لفظ «مريض یا مرضی» به بیماری اشاره می-کنند و آیاتی که با لفظ «مرض» به بیماری اشاره می-کنند.

- سیزده آیه مربوط به بیماری قلب و روح است «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَّادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ.» «در دلهای آنها یک نوع بیماری است خداوند بر بیماری آنان افزوده و به خاطر دروغهایی که می گفتند، عذاب دردناکی در انتظار آنهاست» (بقره / ۱۰) ده آیه مربوط به بدن و جسم است: «مَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ...» آن

بزرگی محسوب می شود اما اگر به زبان بیاید (دشنام/دروغ)، بحث فقه است، که حکم آن تعزیر و مسئولیت اجتماعی است. و اگر به دست و پا تبدیل شود(ضربه/تخریب): بحث فقه است که حکم آن قصاص، دیه یا ضمان (خسارت مالی) است. در واقع، فقه «عاقبتِ عملِ ناشی از حسد» را محاسبه می کند، در حالی که اخلاق «خود حسد» را محکوم می کند.

۴-۲-۴-ارایه راهکارها در کتب فقهی جهت از بین بردن حسادت
بکار رفتن حسادت در کتب فقهی علاوه بر آنکه متضمن کاربرد این
مقوله در فقه است نشانه اهمیت آن در ورود این مفهوم اخلاقی و ایجاد
آثاری متعدد در بروز امور واجب یا حرام می باشد. بنابراین از منظر فقهی
لازم است بدانیم برای از بین بردن حسد، راهکارهای متعددی در کتب
فقهی وجود دارد که می توان به آن ها اشاره کرد. این راهکارها بر اساس
آموزه های اسلامی و با هدف اصلاح نفس و تقویت ایمان در کتب فقهی
ارائه می شوند.

الف- تقویت ایمان و اعتقاد: توجه به عطایای الهی: فرد حسود باید بداند که هر آنچه خداوند به دیگران داده، از روی حکمت و مصلحت بوده و او نیز از فضل الهی بهره‌مند خواهد شد. دعا و استغاثه به درگاه خداوند برای رهایی از این رذیله اخلاقی، از جمله راهکارهای مؤثر است. شکرگزاری، تمرکز بر داشته‌ها و نعمت‌هایی که خداوند به فرد داده است، می‌تواند حسادت را کاهش دهد. اصلاح رفتار از طریق مبارزه منفی نیز می‌تواند موجب گردد که فرد حسود باید از ابراز حسادت خودداری کند و در ظاهر با فرد مورد حسادت رفتاری نیکو داشته باشد. (زین الدین، الشهید الثاني، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۳۱۶)

ج- تقویت اخلاق نیک: با انجام کارهای خیر و تقویت اخلاق پسندیده‌ای مانند خیرخواهی، می‌توان حسادت را از خود دور کرد. : ایجاد ارتباط مثبت و عاطفی با فرد مورد حسادت و رفتار نیک در مقابل او، می‌تواند به کاهش حسادت کمک کند. با انجام کارهای خیر و تقویت اخلاق پسندیده‌ای مانند خیرخواهی، می‌توان حسادت را از خود دور کرد.

دیگری)، دست به کار شود. در اینجا، فقیه به دنبال «نتیجه عمل» است، نه «احساس حاسد» اگر حسد منجر به موارد زیر شود، بحث کاملاً فقهی است:

ب-۱- قذف و غیبت (آسیب به آبرو): اگر حاسد برای بدنام کردن فرد مورد حسد، شروع به دروغ‌گویی یا تهمت زدن کند، در اینجا بحث «حد قذف» یا «تعزیرات» مطرح می‌شود.

ب-۲- آسیب مالی (تخریب اموال): اگر حاسد برای از بین بردن موفقیت یا دارایی کسی، به اموال او آسیب بزند، فقه در اینجا بحث «ضمان» (خسارت مالی) را مطرح می‌کند. حاسد باید خسارت را جبران کند.

ب-۳- آسیب جسمی (جنایت): اگر حسد منجر به ضرب و جرح یا قتل شود، فقه وارد بحث «قصاص» یا «دیه» می‌شود. در اینجا قاضی به دنبال دلیل قتل می‌گردد، اما «حسد» به عنوان یک «انگیزه» (Motif) در پرونده ثبت می‌شود.

ج- سطح فقهی در معاملات و حقوق (عدالت و سوء نیت)

در برخی بخش‌های پیشرفته فقه، اگر حسد در فرآیند یک معامله یا یک تصمیم‌مدیریتی/قضایی وارد شود، می‌تواند اعتبار آن را زیر سوال ببرد:

- سوء نیت در معاملات: اگر کسی به دلیل حسد، سعی کند در معامله‌ای طرف مقابل را فریب دهد یا از فرصت سوءاستفاده کند، این موضوع می‌تواند منجر به «ابطال معامله» یا مسئولیت حقوقی شود.

- عدم عدالت در مسئولیت: اگر یک مسئول یا قاضی به دلیل حسد، در اجرای عدالت دچار تبعیض شود، از نظر فقهی او مرتکب جرم شده و مسئولیت سنگینی را بر عهده دارد.

بنابراین آنچه از جمع بندی آراء فقها در مقوله حسد فهمیده می شود این است که اگر فقط در دل باشد، بحث اخلاق است و حکم آن حرام و گناه

آن بر سلامت جسم و روان می‌تواند راهگشای سیاستگذاری‌های دینی و اجتماعی برای کنترل این رذیله اخلاقی باشد. این مقاله با رویکردی توصیفی-تحلیلی و بهره‌گیری از منابع فقهی، حدیثی، حقوقی و روان‌شناسی به بررسی ابعاد گوناگون حسادت و پیامدهای مخرب آن بر سلامت انسان می‌پردازد و تلاش دارد با ارائه راهکارهای فقهی و حقوقی، نقشی مؤثر در ارتقای سلامت روان و جسم و ترمیم حسادت در جامعه ایفا نماید. در این زمینه بررسی فقه الحدیثی روایات دال بر تاثیر حسد بر روان و جسم در طب قدیم و جدید نشان می‌دهد پیشینیان به اشکال مختلفی به این بحث پرداخته‌اند، بعضی به تشریح رابطه حسد و بیماری بدنی می‌پردازند و بعضی بر این باورند که بیماریهای یاد شده از روی آثار ظاهری انسان قایل به تشخیص می‌باشند و به بیان داروهایی برای درمان حسد می‌پردازد. اما در حوزه فقه، فقیهان امامیه اگرچه حسد را به خودی خود موجب ضمان یا جرم تلقی نکرده‌اند، اما در صورتی که به بروز رفتارهای مخرب (مثل نشر اکاذیب، افترا، یا تخریب مالی و حیثیتی) منجر شود، قابل پیگیری در چارچوب ضمانت‌های فقهی و حقوقی خواهد بود. در واقع حسد یکی از رذایل اخلاقی است که در فقه و اخلاق اسلامی مورد توجه قرار گرفته است فقیهان در مورد احکام حسد در ابوابی خاص نظیر حسادت زن و شوهر و یا رعایت عدالت و شفقت ورزی میان فرزندان جهت ایجاد جلوگیری از حسادت یا برداشته شدن حکم در حدیث رفع بواسطه حسد بحث کرده‌اند. و به ارایه راهکارهایی در کتب فقهی جهت از بین بردن حسادت در جامعه پرداخته‌اند.

د- ترک تدریجی: ترک تدریجی رفتارهای ناشی از حسادت و جایگزین کردن آن‌ها با رفتارهای مثبت، می‌تواند به درمان حسد کمک کند. آموزش در این مسیر بسیار کمک می‌نماید، شرکت در مجالس اخلاقی، شرکت در مجالس وعظ و درس اخلاق، می‌تواند به شناخت بهتر رذایل اخلاقی و راه‌های مبارزه با آن‌ها کمک کند.

نتیجه گیری

سلامت معنوی فرایندی است که می‌تواند شرایطی را در جامعه پدید آورد که سلامت اجتماعی را نیز افزایش دهد، حسادت از جمله رذایل اخلاقی و صفات ناپسندی است که از دیرباز مورد نکوهش دین و عقل قرار گرفته است و در طولانی مدت سلامت روانی فرد را به شدت تهدید می‌کند. این امر با آموزه‌های فقهی همسو است، چرا که در فقه اسلامی سلامت جسم و روان انسان‌ها یکی از حقوق اساسی محسوب می‌شود و رذایل اخلاقی که موجب آسیب به این حقوق شود، نهی شده است در عرصه حقوق اسلامی نیز، حفظ کرامت و سلامت فردی یکی از اهداف مهم شریعت است و حسادت که زمینه‌ساز اختلافات خانوادگی، نزاع‌های اجتماعی و حتی آسیب‌های جسمی و روانی است، از منظر حقوقی نیز امری ممنوع و قابل تعقیب محسوب می‌گردد. لذا بررسی علمی و فقهی حسادت و آثار

منابع

قرآن

نهج البلاغه

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، ترجمه احمد فهری زنجانی، نشر علمیه اسلامی، تهران، بی تا.
۲. ابن سینا، حسین بن عبد الله، الشفاء (الطبیعیات)، ۳ جلد، کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) - قم، چاپ: دوم، ۱۴۰۵ ه.ق.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم، ۷۱۱ ق، لسان العرب، بیروت، دار صادر، بی تا
۴. ابن عربی، الفتوحات المکیه، چاپ عثمان یحیی، قاهره، سفره، ۲، ۱۴۰۵ / ۱۹۸۵، ۴، ۱۳۹۵ / ۱۹۷۵.
۵. ابوالفتوح رازی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن،
۶. ابوالقاسمی، محمد جواد، مقاله، مفهوم شناسی سلامت معنوی و گستره آن در نگرش دینی، فصلنامه اخلاق پزشکی، سال ششم، ش ۲۰، ۱۳۹۱
۷. ابوزید، احمد بن سهل، مصالح الأبدان و الأنفس، ۱ جلد، معهد المخطوطات العربیه - قاهره، چاپ: اول، ۱۴۲۶ ه.ق.
۸. احمدین محمد ثعلبی، الكشف و البیان، المعروف تفسیر الثعلبی، چاپ علی عاشور، بیروت ۱۴۲۲ / ۲۰۰۲.
۹. انصاری، المکاسب، ناشر: دار الذخائر، قم چاپ اول، ۱۴۱۱ ق
۱۰. آمدی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، به کوشش جلال الدین محدث ارموی، تهران، ۱۳۴۶ ش.
۱۱. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران، دنیای دانش، ۱۳۸۲ ش.
۱۲. ثابت بن قره، الذخیره فی علم الطب (معالجه الأمراض بالأعشاب)، ۱ جلد، دار الکتب العلمیه - بیروت، چاپ: اول، ۱۴۱۹ ه.ق.
۱۳. جمع من المحققین، أحكام الأطفال، مرکز فقهی ائمه اطهار (ع)، قم، ۱۴۲۸ ه. ق
۱۴. جمعی از نویسندگان، شش رساله کهن پزشکی، ۱ جلد، مجمع ذخائر اسلامی - قم، چاپ: اول، ۱۳۹۰ ه.ش.
۱۵. جمعی از نویسندگان، کتب طبی انتزاعی (فارسی)، ۸ جلد، چاپ: اول، بی تا
۱۶. حسینی زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس من جواهر
- القاموس، ۲۰ جلد، دارالفکر - بیروت، چاپ: اول، ۱۴۱۴ ق
۱۷. خمینی، شرح چهل حدیث (اربعین حدیث)، تهران، ۱۳۷۳ ش.
۱۸. رازی، محمد بن زکریا، الحاوی فی الطب، ۲۳ جلد، دار احیاء التراث العربی - بیروت، چاپ: اول، ۱۴۲۲ ه.ق.
۱۹. راجب اصفهانی، حسین بن محمد، خسروی حسینی، سید غلامرضا؛ مفردات الفاظ قرآن، نشر مرتضوی، تهران، ۷۵، چاپ دوم، ج ۱، ص ۴۸۷.
۲۰. زین الدین بن علی، شهید ثانی، منیه المرید، تحقیق رضا مختاری، قم، مکتب الاعلام الإسلامی، ۱۴۰۹ ق.
۲۱. زین الدین بن علی بن احمد عاملی جبعی، معروف به شهید ثانی، رسائل الشهید الثانی، مکتبه بصیرتی، قم، بی تا
۲۲. سند، محمد، سند العروة الوثقی، کتاب الاجتهاد و التقليد، دار الکوخ، تهران - ایران، ۱۳۹۴ ه. ش
۲۳. شادمانی خواه، ن.، احمدی، س.، و موسوی، ر. (۱۳۹۷). نقش ویژگی های شخصیتی در پیش بینی حسادت در دانشجویان. فصلنامه روان شناسی کاربردی، ۱۲ (۳).
۲۴. علی، صادق عبد الرضا، نهج البلاغه و الطب الحديث، ۱ جلد، دار المورخ العربی - بیروت، چاپ: اول، ۱۴۲۴ ه.ق
۲۵. غزالی، احیاء علوم الدین، بیروت ۱۴۱۷ / ۱۹۹۶.
۲۶. فیض الاسلام، سید علی نقی، ترجمه نهج البلاغه، انتشارات فقیه، تهران، ۱۳۷۹.
۲۷. فیض کاشانی، مرتضی، المحجة البيضاء فی تهذیب الاحیاء، چاپ علی اکبر غفاری، بیروت ۱۴۰۳ / ۱۹۸۳.
۲۸. قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۷۸، چاپ هشتم، ج ۱، ص ۱۳۱.
۲۹. کریمی، س.، و حسینی، م. (۱۴۰۰). رابطه حسادت عاشقانه و اضطراب اجتماعی در نوجوانان. مجله روان شناسی رشد و تحول، ۵ (۲)،
۳۰. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، علی اکبر غفاری، بیروت ۱۴۰۱.
۳۱. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ق.
۳۲. مجوسی، علی بن عباس، کامل الصناعه الطبیه، ۴ جلد، جلال

- ۱۳